

СТАНОВИЩЕ ЦЕРКВИ ТА СВЯЩЕНИКІВ У ВІЙСЬКОВИХ ПОСЕЛЕННЯХ КАВАЛЕРІЇ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХІХ ст.

Стаття присвячена проблемі організації церкви та становищу священників і церковнослужителів у військових поселеннях кавалерії. У студії досліджуються причини складання «Положення» для округів військового поселення кавалерії. Особливу увагу приділено функціям і обов'язкам, які виконували священники та церковнослужителі, а також джерелам прибутків церкви в округах поселень.

Ключові слова: *військові поселення, поселений округ, кавалерія, церква, священник, церковнослужитель.*

В останні десятиліття історія військових поселень в Росії стала активніше досліджуватись як у вітчизняній, так і російській історіографії. Однак у зв'язку із масштабністю питання залишаються ще проблеми, на які історики ще не звертали увагу. Однією з таких проблем є організація церкви та становище священників і церковнослужителів в округах військових поселень кавалерії. Тому вважаємо за необхідне дослідити ці питання на аналізі округів 2-го поселеного кавалерійського корпусу, розташованого у Слобідсько-Українській губернії.

Треба відзначити, що буквально з перших днів існування поселеної системи, коли у Висоцькій волості Новгородської губернії в 1816 р. почалося розгортання округів Гренадерського корпусу, церковна організація тут набула відокремленого статусу, але навіть духовенство не змогло уникнути військового нагляду. З цього приводу О. А. Аракчєєв вів активне листування з високопоставленими місцевими священнослужителями: спочатку з митрополитом Новгородським і Санкт-Петербурзьким Михаїлом, а після його смерті із його спадкоємцем митрополитом Серафимом. В одному з листів О. А. Аракчєєв просив Серафима розглянути положення про церкви і священників, що проживали в округах військових поселень піхоти. У листі містилося прохання, щоб митрополит, ознайомившись з цим документом, зробив свої зауваження. Серафим знайшов його «у всіх відношеннях обґрунтованим», і воно було прийнято майже без змін [1].

28 липня 1822 р. головний над військовими поселеннями начальник граф О. А. Аракчєєв писав на ім'я начальника 2-ї поселеної уланської дивізії генерал-майора Єшина, що «по кількості корінних жителів, що вступили до військового поселення, в розумінні мирських потреб і обов'язків священників для церковнослужіння і навчання військових кантоністів Закону Божому, встановлена кількість церков і священників з причтом для округів піхоти, недостатня для округів поселеної кавалерії» [2]. Виходячи з цього, О. А. Аракчєєв наказав ще раз повернутися до «Положення о церквах и священниках в округах военного поселения пехоты», узгодити його з кількістю населення і на підставі цього скласти аналогічний документ про церкви в округах військового поселення кавалерії і передати його на розгляд імператорові. З цього

© Колеватов Олексій Олександрович – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії і суспільних наук Чернігівського національного технологічного університету.

приводу О. А. Аракчеев зауважував: «Предметом розгляду та міркування дивізійного начальника повинна бути однакова кількість церков, священників та їхнього причту у відбудованих округах військового поселення кавалерії, яких необхідно бути «долженствующих» для трьох різних видів поселення ескадронів» [3]. Усі ж інші правила, прийняті для округів військового поселення піхоти, мали поширюватися на округи військового поселення кавалерії.

У березні 1823 р. було прийняте «Положение о церквях, священниках и их причте в округах военного поселения кавалерии» [4]. По суті, воно охоплювало всі складові функціонування церкви у військових поселеннях кавалерії, в тому числі і в Слобідсько-Українській губернії. Перш за все документ зафіксував існування двох видів церков. Перші з них мали статус обов'язкових, таких, що постійно містилися на території округу. Інші – церкви похідні, які мали супроводжувати полк під час військових кампаній. Кожен відбудований кавалерійський округ повинен був мати 4 церкви: перша (головна) – при полковому штабі, з яким з'єднувалося поселення першого поселеного ескадрону; друга – теж при штабі, але на цвинтарі; третя – у другому, а четверта – у третьому поселеному ескадроні при ескадронних штабах. Кількість каплиць визначалась кількістю окремих напівескадронних і взводних селищ, в яких були засновані школи [5]. Похідні полкові церкви на час розквартирування полків в округах поселення розміщувалися для проведення богослужінь в одній із каплиць, віддалених від ескадронних штабів напівескадронних і взводних селищ. Кожна церква при первинному її облаштуванні забезпечувалась одноразово із коштів, які були призначені для обладнання поселень [6].

Згідно з «Положением», у кавалерійському полку треба було мати одного старшого і трьох молодших священників. У разі руху діючих ескадронів один із молодших служителів культу, який призначався полковим начальником, відправлявся в похід. Усі сторони життя священників у військових поселеннях детально обговорювалися (платня, провіант, прислуга, помешкання, опалення, земля для городів, сінокоси і вигін). Так, наприклад, платня старшого священника становила 500 руб., а молодшого – 400 руб. на рік. До кожного з них прикріплювався один кантоніст із нездатних до стройової служби з метою поступової підготовки його до обов'язків церковнослужителя. Священники і священнослужителі поселеного полку мали власні будинки, побудовані за рахунок загальної суми, яка призначалася на облаштування військових поселень. Вони також користувалися ділянками сінокосів для утримання їхньої домашньої худоби, але оброблялись вони найманими людьми. Крім цього, в літню пору священники користувалися спільними вигонами для худоби.

Церковнослужителі мали декілька видів одягу: святковий і повсякденний. У вільний від церковної служби час священники завжди ходили у спеціальних формених ризах, які необхідно було шити із сукна тілеснозеленого кольору із таким розрізненням в підбої: старший священник – червоного кольору, а молодший – синього [7]. Служителі культу поселених ескадронів під час перебування в округах військового поселення були підвладні благочинним поселених військ. Благочинним церков 2-ї уланської дивізії був призначений протоієрей Іоан Вересович [8]. Після утворення в 1825 р. округів військового поселення 2-ї кірасирської дивізії благочинним церков цієї дивізії був призначений протоієрей Яків Черняков [9]. Священники, які знаходилися в поході з діючими ескадронами, підлягали обер-священнику армії [10].

До головних обов'язків старшого священника відносились: нагляд за чистотою і порядком у церквах, за правильним утриманням справ і цілісністю всіх церковних грошових сум і речей, а також присутність у комітеті полкового управління. Він був відповідальним за все це перед благочинним і комітетом полкового управління. Старший священник як член комітету полкового управління ніс відповідальність за безлад і упущення нарівні з іншими членами комітету. Він був зобов'язаний вникати у всі подробиці справ і розпоряджень, а також відповідав за якість навчання кантоністів Закону Божому. Крім цього, старший священник виконував обов'язки статистика, оскільки саме на нього покладался обов'язок вести книги реєстрації народжених, вступаючих до шлюбу і померлих. Наприкінці року він складав із цих книг спеціальні

статистичні табелі та подавав їх разом із книгами благочинному. Крім кантоністів, старшому священику були підпорядковані молодші священики (згідно з положення їх було троє). Вони нікуди не могли відлучатися з округів військового поселення, не спитавши дозволу старшого священика, який мав право звільняти їх не більше ніж на три доби (двох одночасно в звільнення відпускати було заборонено) [11].

В окрузі поселеного полку священики виконували основні церковні послуги, які поділялись на приватні і громадські: приватні відносились особисто до кожного з прихожан військового поселення; громадські відносились взагалі до військових поселенців-хазяїв та їх помічників, які мешкали в одному будинку, чи до цілого ескадрону. При наданні приватних послуг священик одержував: за хрещення немовляти – 50 коп., за молитви жінкам в перший день після народження немовляти і по проходженню сорока днів – 10 коп., за вінчання – 1 руб., у церкву на витрати за кожне весілля вносилося по 1 руб., за поховання по старості – 1 руб., за поховання немовляти – 95 коп., за службу літургії за упокій – 1 руб., у церкву на витрати за кожен обідню вносилося по 50 коп., за панахиду в церкві – 10 коп., за молебень – 10 коп. При виконанні громадських послуг священик одержував: за ходіння по хатах з хрестом і святою водою в Різдво Христове – 10 коп., у день Богоявлення Господнього і в ескадронні свята – 10 коп., в неділю святої Пасхи – 10 коп. За служіння в ескадронних церквах і каплицях всеношної, а також за молебень священики одержували від цього ескадрону по 1 руб. Зібрані таким чином гроші становили прибуток священиків і церковнослужителів [12].

Кожен священик справляв мирські послуги як у церкві, так і в своїй парафії і одержував за це певні подаяння. Всі отримані гроші він вносив у спеціально призначені для цього при церквах кухлі. Ці гроші протягом місяця залишалися недоторканими, після чого розкривалися в комітеті полкового управління. Після розкриття йшов розподіл грошових сум, при якому від кожних чотирьох рублів повинні були одержувати: старший священик – 90 коп., три молодших священики – по 60 коп., п'ять церковнослужителів – по 12 коп., чотири кантоністи, що знаходились при священиках, – по 10 коп. і три просвірни – по 10 коп. [13].

При священиках поселеного кавалерійського полку перебували церковнослужителі (церковники): при старшому – два, а при молодшому – один. Всі вони зараховувалися до розряду інвалідів поселеного полку та отримували від казни утримання. Церковники мешкали в будинках, які були призначені для священиків, у спеціально облаштованих для них кімнатах. Вони, так само як і священики, мали свої городи і користувалися ділянками сінокосів для утримання домашньої худоби. Під час служіння в церкві і при виконанні мирських треб вони мали завжди бути у відповідному мундирі. Церковники зобов'язані були знати всі правила Священного служіння, чітко читати Священне писання і добре співати за прийнятими в церкві правилами. Навчати їх і наглядати за тим, щоб вони знали свою справу, мали священики. Заміщались церковники із кантоністів, які перебували при священику. Кантоністи, які призначались для прислуги, одержували від скарбниці провіант, обмундирування і мешкали разом зі своїм священиком. Останній мав наглядати за поведінкою кантоністів, прищеплювати їм Закон Божий і привчати їх до обов'язків церковнослужителя [14].

Для збору, зберігання і використання церковних прибутків, для нагляду за чистотою в церквах і зборів різного роду церковного майна обиралися старости церков. Обирався староста командиром поселеного полку з числа унтер-офіцерів неслужбових інвалідів, а затверджувався комітетом полкового управління. Термін перебування на цій посаді дорівнювався трьом рокам і по закінченні цього строку вибори старости відбувалися знову. Згідно з положенням треба було мати старшого старосту головної полкової церкви і по одному молодшому старості при ескадронних церквах. У підпорядкуванні старшого старости знаходилися всі припаси церковних свічок і воску. Він розподіляв їх для продажу по всіх церквах і каплицях, що були в окрузі військового поселення, а також для використання в будинках військових поселенців за їхнім бажанням. Основною вимогою до старости стало дотримання

тверезого способу життя і «благочестивої» поведінки. Також бажано було, щоб вони вміли читати, писати і могли самі записувати прибутки і витрати церковних грошових сум і речей. Старости перебували під наглядом ктитора, полкових священників і благочинного церков військового поселення [15].

Згідно з положенням, посаду ктитора церков обіймав квартирмейстер поселених ескадронів. Він мав слідкувати за порядком і чистотою в церквах і особливо за чистотою на кладовищах, за поведінкою і виконанням своїх обов'язків церковними старостами і вартовими. Квартирмейсер на вимогу старшого священника разом із старшим церковним старостою здійснював закупівлю всіх потрібних для церковного служіння речей (воску, ладану, червоного вина, борошна на просвірки тощо) і відповідав за вигідність цих купівель [16].

Охорона церковного майна покладалась на церковних вартових. Останні обирались зі службових інвалідів поселеного полку та отримували зі скарбниці платню нарівні з іншими службовими інвалідами. При церкві в штабі полку і на цвинтарі було 4 вартових, при кожній ескадронній церкві – 2, а при каплицях – по одному вартовому. Вартові мешкали там, де знаходились церкви і каплиці, зокрема і на цвинтарі, в спеціально побудованому для них будинку або разом з церковнослужителями. Крім охорони церковного майна, вони підтримували чистоту як всередині церков і каплиць, так і біля них, мусили щоденно підмітати підлогу, чистити лампадки і підсвічники, обмітати образи. Взимку вартові зобов'язані були топити печі, розгрібати сніг, зчищати сніг з дзвіниць. Також під час богослужіння вони ходили із кухлем для збору подаяння на церкву; продавали, запалювали і гасили свічки, подавали звіт про їхній обіг церковному старості. В обов'язки вартових при головній полковій церкві входило і виробництво воскових свічок. Цьому вони навчались у спеціальних майстрів. За свою роботу вартові одержували з церковних прибутків по 2 руб. за кожний виготовлений пуд свічок [17]. Вони також копали могили для поховання померлих, передавали їх землі. За виконання цих обов'язків отримували від військових поселенців: за дорослого померлого – 75 коп., за немовля – 50 коп. [18].

Церкви в округах військового поселення кавалерії мали наступні джерела прибутків: збір подаяння в кухлі; пожертвування поселенців; образні гроші як поселенців, так і солдатів діючих ескадронів; виторг від продажу церковних свічок і пожертвування під час богослужіння обідні за упокій і під час вінчання; пожертвування, яке приносилося нижчими чинами при роздачі їм в ескадронах платні; образні гроші в шпиталях і гроші, що залишалися від померлих, які були заповідані на церкву [19]. Всі ці гроші і прибутки становили загальну церковну суму, яка призначалась винятково для використання на церковні потреби. Витрати звичайні призначались на речі, необхідні для відправлення священнослужіння в каплицях і церквах та для утримання їх у належному вигляді: на купівлю ладану, воску, масла, червоного вина, борошна на просвірки, шовку і ниток для лагодження ризи, фарби для фарбування дверей, стін і рам, для заміни розбитого скла та інше. Витрати особливі йшли на купівлю краму, на поновлення старої ризи у випадку її пошкодження, на придбання церковних книг, необхідного для церкви посуду. Звичайні витрати проводились ктитарем разом зі старостою за згодою старшого священника, а інші витрати проводились тільки після розгляду їх комітетом полкового управління і затвердження благочинним церков військового поселення [20].

Усі залишки сум по церквах округів поселення кавалерії після задоволення потреб для церковного служіння не відправлялися вже в розпорядження духовного начальства, як це було раніше, а залишалися на користь церков цих округів і переходили в розпорядження благочинного військового поселення і священників. Залишки церковної суми надходили до капіталу церков військового поселення. Метою введення цього капіталу був, насамперед, ремонт церков, каплиць, будинків священників і церковнослужителів, відновлення та прикрашання іконостасу в церквах, примонження і прикрашання церковної різниці і церковного посуду. Цей капітал вводився в кожній поселеній дивізії і вважався приватною власністю всіх церков і каплиць військового поселення [21].

Завершуючи аналіз стану церкви і церковнослужителів в округах військових поселень кавалерії, слід відзначити, що церква як складова державної системи безперечно прийняла систему військових поселень, незважаючи на досить жорсткі рамки, в яких зрештою сама ж і опинилась. Життя священників і церковнослужителів було підпорядковане певним правилам, за межі яких не можна було виходити. Кожна група церковнослужителів виконувала свої функції та обов'язки, тобто воєнізованим було не тільки життя військових поселенців, але і священників та церковнослужителів.

1. Центральний державний історичний архів України, м.Київ. – Ф. 1352. – Оп. 1. – Спр. 182. – Арк. 2.
2. Там само. – Спр. 186. – Арк. 3.
3. Там само. – Спр. 182. – Арк. 1 зв.
4. Там само. – Спр. 186. – Арк. 14-62.
5. Там само. – Спр. 182. – Арк. 1-1 зв.
6. Там само. – Спр. 186. – Арк. 14-14 зв.
7. Там само. – Спр. 186. – Арк. 16-19.
8. Там само. – Спр. 223. – Арк. 5.
9. Там само. – Ф. 1351. – Оп. 3 – Спр. 5. – Арк. 11-12.
10. Там само. – Ф. 1352. – Оп. 1. – Спр. 186. – Арк. 18.
11. Там само. – Арк. 21-26 зв.
12. Там само. – Арк. 33-33 зв.; Ф. 1353. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 95,103.
13. Там само. – Ф. 1352. – Оп. 1. – Спр. 197. – Арк. 14-15.
14. Там само. – Спр. 186. – Арк. 36-38 зв.
15. Там само. – Арк. 42-48 зв.
16. Там само. – Арк. 39 зв.-41.
17. Там само. – Арк. 49 зв.-52 зв.
18. Там само. – Спр. 223. – Арк. 10.
19. Там само. – Спр. 182. – Арк. 2-2зв.
20. Там само. – Спр. 186. – Арк. 54 зв.-56.
21. Там само. – Спр. 197. – Арк. 18-19.

Алексей Колеватов

**Положение церкви и священников в военных поселениях
кавалерии Российской империи первой трети XIX в.**

Статья посвящена проблеме организации церкви и положению священников и церковнослужителей в военных поселениях кавалерии. В статье исследуются причины составления «Положения» для округов военного поселения кавалерии. Особое внимание уделено функциям и обязанностям, которые выполняли священники и церковнослужители, а также источникам доходов церкви в округах поселений.

Ключевые слова: военные поселения, поселенный округ, кавалерия, церковь, священник, церковнослужитель.

Oleksii Kolievatov

***The status of the church and priests in military settlements cavalry
of the Russian empire of the first third of the XIX century.***

The article is devoted to the problem of church organization and the status of the priests and clergymen in military settlements cavalry. The author of the article investigates the reasons of creating «The regulations» for districts of military cavalry settlements. Special attention is paid to the functions and obligations, performed by the priests and clergymen and also to the sources of church profits in the districts settlements.

Key words: military settlements, settlement district, cavalry, church, priest, clergyman.